

Василь СИВАК

НАРОДНІ МЕБЛІ У СЕЛЯНСЬКОМУ ЖИТЛІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ТА СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ КІН. ХІХ — ХХ ст.: ТЕСАНА НЕРУХОМА ЛАВА

На основі зібраних польових матеріалів, наявних джерел та даних наукової літератури стисло аналізується архаїчний вид народних меблів для сидіння в інтер'єрі селянського житла — тесана нерухома лава. Прослідковуємо час її виникнення, матеріал, розміри, форму, варіанти конструктивних з'єднань, функціональне призначення. Матеріал представлений переважно двома регіонами України — Українськими Карпатами (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина) та Середнім Поліссям (межиріччя Ужа і Тетерева).

Ключові слова: Українські Карпати, Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Середнє Полісся, народні меблі, відмостка, тесана лава, конструктивні з'єднання.

Дослідження народних меблів українців неможливе без з'ясування походження як окремих елементів, так і деяких видів меблів. А тому при висвітленні окресленої теми ми користувалися історичним методом дослідження. Адже, посилаючись на думки вчених, «серед етнографічних матеріалів, на яких базується історична етнологія, при з'ясуванні походження та еволюції окремих компонентів народної культури найбільшу цінність становлять пережитки, тобто явища, які виникли сотні чи навіть тисячі років тому і збереглися у традиційному побуті українців до ХХ ст. включно в первісному чи дещо видозміненому вигляді» [16, с. 193].

Народні меблі — складова частина внутрішнього житлового простору селянського житла, а ширше — матеріальної та духовної культури українського народу. Вони ввібрали в себе надбання минулих епох, створили органічну єдність у замкненому просторі селянської оселі. Меблі відзначаються практичністю, естетичними уподобаннями та консерватизмом селянина щодо їх розташування в хаті. Ця ділянка народної культури віддзеркалює спосіб життя, матеріальні та соціальні відносини, традиції, світосприйняття, звичаї та вірування народу тощо.

Можемо допустити, що з усіх предметів, які створювала людина, меблі є одними з найбільш недовговічних, позаяк матеріалом для їх виготовлення є деревина, яка, зважаючи на її природну структуру, досить легко зазнає різних змін.

На початку ХХ ст. житлова площа бойківської, гуцульської, лемківської та поліської хат була незначною, становила в середньому 25—30 кв. м [25, с. 110; 40, с. 125]. Тому селяни намагалися раціонально заповнити її найбільш необхідними меблями та обладнанням. Деякі з них були настільки довільних розмірів, наскільки дозволяли розміри житлової частини помешкання. Відповідно простою була їх форма, конструкція та зовнішній вигляд. Виготовляли їх з різних порід місцевої деревини. Кожен вид меблів та обладнання мав у хаті своє усталене, вироблене упродовж віків місце. Залежно від функціонального призначення, поділимо їх на три умовні групи:

- 1) для сидіння, відпочинку, сну (лава, ослін, стілець, табурет, крісло, канапа, бамбетль, піл, ліжко, колиска);
- 2) для прийняття їжі (стіл, стіл-скриня);
- 3) для схову, укладання та зберігання речей і предметів хатнього та господарського користування (скриня, полиця, мисник, жердка, грядки).

З погляду практичних властивостей ми поділяємо їх на такі умовні чотири групи:

1) нерухомі чи стаціонарні, які знаходяться за традиційно визначеним місцем у хаті; їх типи та варіанти — нерухома лава, піл;

2) рухомі, які знаходяться на певному місці в хаті; їх типи та варіанти — рухома лава, стіл, мисник, скриня, ліжко;

3) рухомі, які не завжди знаходяться за традиційно визначеним місцем у хаті; їх типи та варіанти — ослін, колиска, стілець, табурет, крісло, канапа, бамбетль;

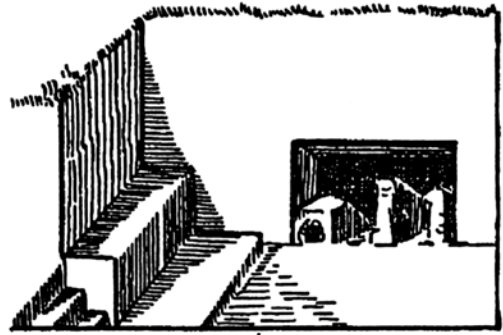
4) обладнання, переважно стаціонарне, яке виконувало окремі функції меблів; їх типи та варіанти — жердка, грядки, полиця, вішалка.

У запропонованій статті, основу якої становлять матеріали польових етнографічних досліджень автора, охарактеризовано матеріал, розміри, форми та конструктивні варіанти одного із видів народних меблів для сидіння — нерухому лаву. «Лава», «лавиця» протягом століть побутувала у селянському житлі Українських Карпат (бойків, гуцулів, лемків) та поліщуків Середнього Полісся (межиріччя Ужа і Теререва), як і на всій території України [1, арк. 16, 34, 40, 43; 11, с. 61; 13, с. 114; 18, с. 25; 19, с. 67; 22, с. 49; 24, с. 167; 28, с. 165; 27, с. 121; 29, с. 118; 47, с. 228; 39, с. 283; 40, с. 29; 41, с. 302; 38, с. 57; 45, с. 14; 46, с. 183]. Саме у цих регіонах України найдовше збереглися релікти традиційної матеріальної та духовної культури з життя етносу, які ще фрагментарно можна було побачити, описати, зробити світліни, зарисовки тощо під час експедиційних відвіджень в останній чверті XX століття.

Географічне розташування цих регіонів — гориста місцевість, ліси, бурхливі ріки, озера, болота, суцільне бездоріжжя століттями робили важкодоступним сполучення до сіл, а певна ізоляція стримувала їх соціально-економічний розвиток. Але саме ці чинники сприяли довгостроковому збереженню у зазначених регіонах давніх за походженням реліктів традиційної культури, тоді як в інших, вони майже вийшли з ужитку або представлені дуже фрагментарно, особливо складові матеріальної культури.

Нерухома лава найдовше функціонувала у житлах з опаленням «по-чорному», спорадично у напівкурних і поступово зникла з опаленням «по-білому».

Основу лави складали: верхня сідалишна дошка, власне лава довільної довжини, товщини та ширини. Нижню частину лави творили різноманітні за розміра-

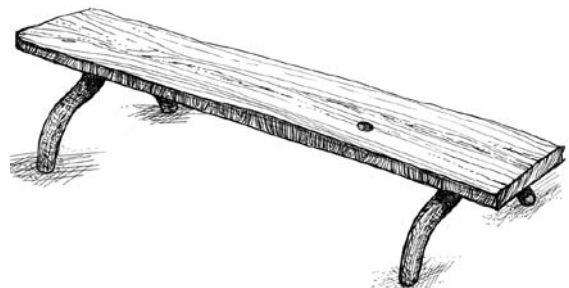
Лава-відмостка у слов'янському житлі X—XI ст. (За Л. Нідерле)

Тесана еліпсоподібна лава на «ніжках» із природніх відрубків деревини. Гіпотетична реконструкція. Рис. В. Сивака

Тесана еліпсоподібна лава на «ніжках» із природніх відрубків деревини та вставних. Гіпотетична реконструкція. Рис. В. Сивака

Тесана нерухома лава на вкопаних у долівку «ніжках» із відрубків розгалужень деревини у хаті кін. XIX ст., с. Калинівка, Народицький р-н (Полісся). Рис. В. Сивака

Еліпсоподібні нерухомі лави з пів-кругляка деревини у хаті кін. XIX ст., с. Гукливий, Воловецький р-н (Бойківщина). Рис. В. Сивака

Лави із пів-кругляка деревини у с. Великий Ліс Народицького р-ну (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

Тесана нерухома лави, с. Карпатське, Турківський р-н (Бойківщина). Гіпотетична реконструкція В. Сивака

Нерухома лави, с. Чудин, Радомишльський р-н (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

ми, формою, конструктивним вирішенням, матеріалом (такими були глина, камінь, дерево) ніжки [40, с. 129, 133]. Бойки та гуцули використовували на лаву переважно смереку (ялове дерево), лемки — бук, ялину, смереку [11, с. 61], поліщуки — сосну, спорадично осіку, дуб (переважно на ніжки). Хвойні породи деревини легше обробляти, для них властиві гарна структура волокон, живиця (оберігає від шашелю) тощо.

У внутрішньому облаштуванні житлової камери традиційного народного житла досліджуваних регі-

онів, як і на всій території України, протягом століть функціонувало переважно дві нерухоми лави, які з'єднували на куті. Лаву, розташовану вздовж фронтальної стіни, називали «передньою», а розташовану вздовж причілкової стіни — «задньою» (Полісся, Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина) [23, с. 175; 25, с. 113; 29, с. 117—118; 39, с. 283; 40, с. 129; 48, с. 95]. Таке розташування лав у традиційному селянському житлі українців характерне наприкінці ХІХ ст. для східнослов'янського, західнослов'янського та скандинавського жител [28, с. 165].

Протягом усього багатівікового побутування в народному житлі поліщуків, бойків, гуцулів, лемків, як і на всій території України, лави повсюдно виконувала майже всі її ті ж функції: це було місце для сидіння, відпочинку (спання), виконання різноманітних господарських робіт. Наприклад, та частина лави, яка знаходилася навпроти печі, використовувалася для приготування страв, утримання деякого кухонного начиння, відрі з водою тощо. На Поліссі і в Українських Карпатах з лавою конструктивно з'єднували мисник. Середню частину передньої лави використовували для сидіння, спання, у висвердлений отвір у лаві вставляли куделю. У народному житлі Українських Карпат і Полісся був звичай сходитися сусідам в холодну пору до однієї з хат, всідатися на лаву (поліщуки на лаву всідалися навпроти «світача», на якому горіла лучина) та прясти льон, коноплі, чесати вовну, плести з лика кошелі, постолои та співати пісень. У покутному куті (з'єднання передньої і задньої лав) ставили хлібну діжу, зажинковий сніп, «дідух», який стояв там протягом року. На Гуцульщині під час великого морозу під лавою тимчасово тримали мелянких телят, ягнят і поросят. На лаві вздовж задньої хатньої стіни прилаштовували порівняно широкую лавку, на якій спала мати з немовлям [11, с. 61; 19, с. 67; 22, с. 49; 39, с. 284; 42, с. 230; 38, с. 57; 43, с. 255].

Найдавніші згадки про українські меблі, зокрема лави, в писемних джерелах, як стверджує С. Таранушенко, походять з ХV ст.: «В описі подільських замків 1494 р. про замок в Скалі сказано, що в ньому була чорна хата, а в хаті два столи і чотири лави. В Кам'янець-Подільському замку, як зазначається в тому описі, в більшій хаті було чотири столи, п'ять

лавок під вікнами та дві перед столами. В другій хаті, мазанці, — стіл простий і три лави» [44, с. 77].

Знаний дослідник традиційної матеріальної і духовної культури українців Ю. Гошко у своїй праці про населення Українських Карпат в одному з віднайдених архівних описів середини XVIII ст. згадує лаву зі с. Хашів Турківського району (Бойківщина): «Вздовж фронтальної стіни та стіни від комори Г-подібно йшла широка лава, що лежала на вкопаних у землю стовпах» [17, с. 152]. У с. Гниле (нинішня назва — Карпатське) цього ж району «у хаті вийта стояв великий простий стіл, біля нього дві лави та стільці» [17, с. 152—153].

Лави протягом віків пройшли певні етапи свого розвитку, що залежало передовсім від типу житла (землянкове, напівземлянкове, наземне), породи деревини, інструментарію (винайдення дворучної пили, що дало змогу робити повздовжній (тангентальний) розріз стовбура дерева на дошки. Щоправда, єдиної думки щодо часу виникнення дворучної пили немає. Одні археологи стверджують, що в X ст. майстри Київської Русі ще не знали її [37, с. 149], а інші заперечують це твердження через власні спостереження, зроблені на слов'янських пам'ятках Лівобережжя. Зокрема на одній із глиняних мисок з поселення Волинцеве О. Сухобоков зафіксував залишки дерев'яної підставки з характерними річними кільцями. На його думку, це може свідчити про те, що слов'янське населення Лівобережжя вже у VIII ст. застосовували поперечну пилу [10, с. 403]. Доказовим аргументом він наводить кусок пили, віднайденій іншим археологом, І. Ляпушкіним, на роменському городищі в Решетниках [10, с. 403].

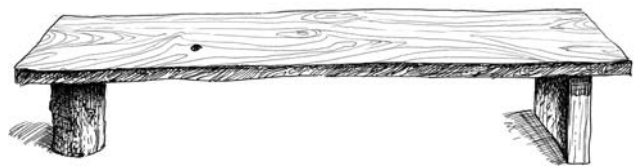
Первісно за лаву у землянковому та напівземлянковому житлі на території України, згідно з археологічними дослідженнями, правила вирізана у материковій частині землі вздовж стіни відмостка, прямокутна за формою, на відповідну висоту та ширину, зручна для сидіння або відпочинку на ній [8, с. 73; 9, с. 106; 10, с. 116, 223; 28, с. 165; 33, с. 249, 250; 49, с. 104]. Для зручності сидіти або відпочивати на відмостці необхідно було забезпечити себе від її холодної поверхні. Очевидно, її застеляли підручними матеріалами — сіном, сухим листям, соломною, шкурами свійських та диких тварин, тканинами тощо. Про використання таких лав-відмосток на досліджуваній території Полісся археологічна наука не дає

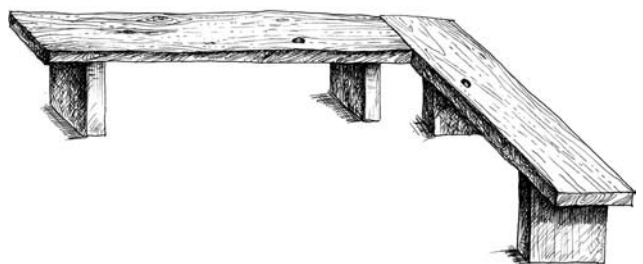
Нерухома лави, с. Обіходи, Коростенський р-н (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

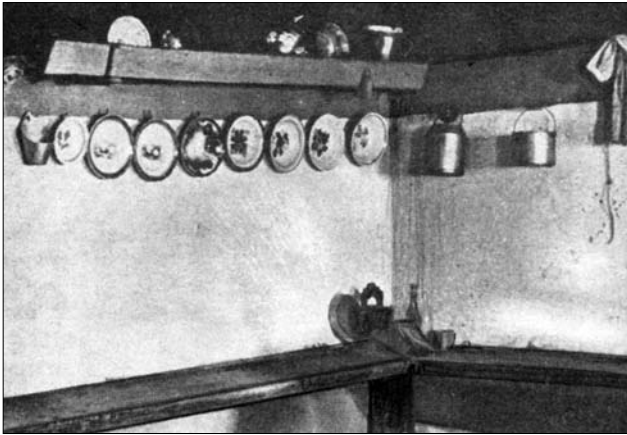
Нерухома лави у хаті кін. XIX ст. у с. Будо-Вороб'ї, Малинський р-н (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

Тесана нерухома лави у хаті кін. XIX ст., с. Ялове, Воловецький р-н (Бойківщина). Рис. В. Сивака

Тесана нерухома лави у хаті поч. XX ст., с. Буковець, Воловецький р-н (Бойківщина). Рис. В. Сивака

Тесана нерухома лави поч. ХХ ст. (Лемківщина). (За Юліаном Бескидом)

Тесана нерухома лави у хаті кін. ХІХ ст., с. Руський Потік (Південна Лемківщина). Світлина М. Сополіги

Нерухома лави у хаті поч. ХХ ст., с. Творожець (Південна Лемківщина). Світлина М. Сополіги

чіткої відповіді: «На Поліссі були поширені напівземлянки-зруби (на відміну від середньодніпровських заглиблених чи верхньодніпровських наземних жител із каркасними стінами)» [36, с. 34]; «У

землянках та напівземлянках, в умовах низинного і болотистого Полісся з високим рівнем ґрунтових вод такі житла зводили спорадично лише на підвищених місцевостях, тут переважали наземні споруди» [15, с. 278]. Можемо гіпотетично допустити, що в таких тимчасових та спорадично існуючих на той час житлах, описану лави-відмостку поліщуки справді споруджували. Допускаємо, що її споруджували і в тимчасових житлах Українських Карпат. Наприклад, гуцули однокамерне житло хата + кліть називали «бурдей» (найдавніші — з 1660 р. з с. Кобилицька Поляна Рахівського району; кінця ХVІІІ ст. з с. Верхній Яловець Путильського району; початку ХХ ст. з с. Пистинь Косівського району [30, с. 165—166]. Підтвердженням гіпотези може бути описане українським етнологом М. Глушком тимчасове житло («бурдей») гуцульських лісорубів Буковини: «на лісовій галявині викопували прямокутну в плані яму завглибшки 1 м. По кутах ями в землю закопували стовпи з розсохами, в які вкладали платви. До платв спирали основу даху, який покривали мохом і галуззям. Посередині приміщення влаштовували вогнище, обкладене камінням. Із трьох боків споруди при стінах вирізали у землі «лавиці» для сидіння і спання» [15, с. 274].

Описуючи одну із полонинських «колиб» для пастухів та вівчарів на Бойківщині, М. Глушко зазначає: «Інтер'єр тимчасового помешкання доповнювали лави» [15, с. 276]. Як стверджує Ю. Гошко, «в першій стадії (ХV ст.) поселенці, приступаючи до освоєння землі, без сумніву, будували на відведених для них земельних ділянках тимчасові житла. Таким житлом в умовах Карпат могли бути колиби («шалаші») [17, с. 138; 35, с. 519].

Наступним етапом у розвитку лави (ще до винайдення дворучної пили) була, на наш погляд, еліпсоподібна в розрізі лави, для якої колоду — стовбур колоди та стесували сокирою. Як стверджують археологічні дослідження Дніпровського Лівобережжя, «у будівлях кінця І тис. н. е. все частіше використовуються розколоті деревини (колоди) та каркасна конструкція з розташованих регулярно стовпів у кутках та посередині стін» [9, с. 108—109]. Гіпотетично допускаємо, що з цього періоду вже функціонували і колени (тесані) лави. Стовбур деревини на задану довжину до його половини відколювали, обтісували сокирою та старанно зарівнювали. Ши-

рина лави залежала від ширини стовбура дерева. Часто за ніжки на початковому етапі у такій лаві правили дві відмостки, вимурувані з глини, відрубок стовбура дерева, розгалуження гілок на стовбурі до вільної кількості та висоти. Такі «ніжки» були асиметричні, позаяк кінцевим результатом була надійність та горизонтальна стійкість лави.

Про таку лаву зі с. Федорівці на Ковельщині згадує у своїй праці Юрій Павлович: «Ця колода являє собою деревину завдовжки 1,5 або 2 метри, з одного боку вздовж обтесану, а з другого — з трьома або чотирма гилками, обрубаними на висоті 25 см. Ці обрубані гилки й є природні «нуожки» до колоди» [34, с. 46].

Лаву «на ніжках» із природних відрубків деревини ми зафіксували в хаті середини XIX ст. у с. Калинівка Народицького району (Полісся). Її творила масивна соснова дошка завдовжки 4 м, завширшки 55 см і завтовшки 6 см. Дошка конструктивно з'єднувалася та спочивала на чотирьох ніжках-відростках із розгалужень гілок дерева, які були закопані в земляну долівку. Кожні з двох ніжок у їх верхній частині були зрослі до одного стовбура, а в нижній розходилися на ширину лави. Висота лави сягала 60 см [7, арк. 87]

У минулому побутувала лави з пів-колод, що засвідчує віднайдена нами її модель під час експедиційного відрядження в 1994 р. на території Бойківщини в хаті Могіша Федора Івановича зі с. Гукливого Воловецького району. Ця лави була виготовлена з пів-кругляка смереки. Для цього стовбур смереки розрізали («драчували») навпіл [4, арк. 11]. Довжина лави сягала 4 м, товщина у середній частині розрізу кругляка (еліпса) — 25 см, ширина — 45 см. У нижній частині пів-стовбура (лаві) з одного й другого боку прорізали пилою на її ширину та видовбували долотом два гнізда. Ширина гнізд дорівнювала товщині ніжок «ковбиць» — 20 см. Ширина лави сягала 45 см. Від долівки вона знаходилась на висоті 55 см [4, арк. 41].

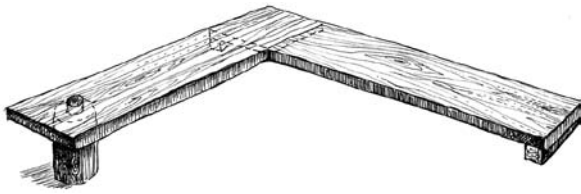
Подібну лаву із пів-кругляка сосни зафіксовано також у с. Великий Ліс Народицького р-ну (Полісся). Вона знаходилась біля хати від вулиці [6, арк. 88].

Дошка лави поступово змінюється з еліпсоїдної форми (у поперечному розрізі) у прямокутну, зокрема відтоді, коли стовбур розколюють і сокирою обтісують з двох сторін до заданої товщини.

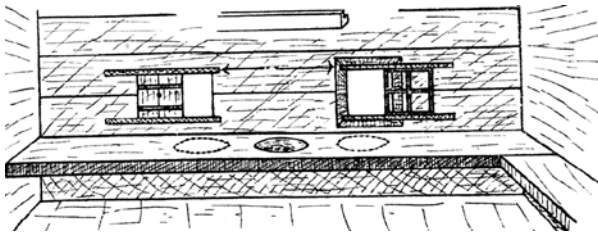

Нерухома лави у хаті 1867 р., с. Мелені, Коростенський р-н (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

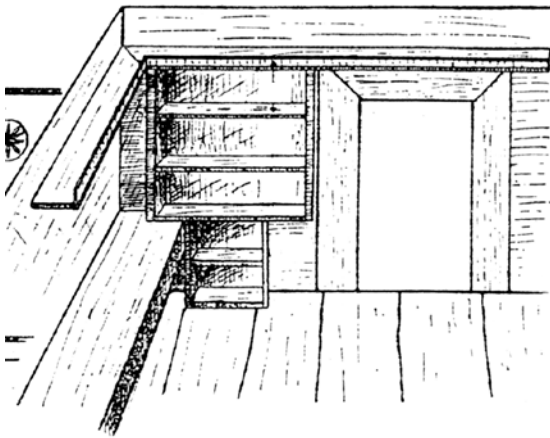
Навіть у період функціонування дворучної пили, дошку лави, як і пів-кругляк зрубу стіни хати, — тешуть. Робили це тому, що тесана дошка, як і пів-кругляк, на відміну від розрізаних пилою лісоматеріалів, не тріскали вздовж волокон, їх майстер сокирою протісував різносторонньо. Саме такі нерухомі лави були зафіксовані нами під час експедиційних поїздок у досліджувані регіони. До найбільш давніх нерухомих лав із тесаних дощок належать лави, які утримувалися на підставках, викладених із глини або вимуруваних із глини і каменю. Саме таку нерухому лаву з тесаного сокирою грубого бруса в курній хаті в с. Карпатське (колишня назва с. Гниле) Турківського району (Бойківщина) зафік-

Тесана нерухома лава у хаті кін. XIX ст., с. Каленське, Коростенський р-н. Рис. В. Сивака

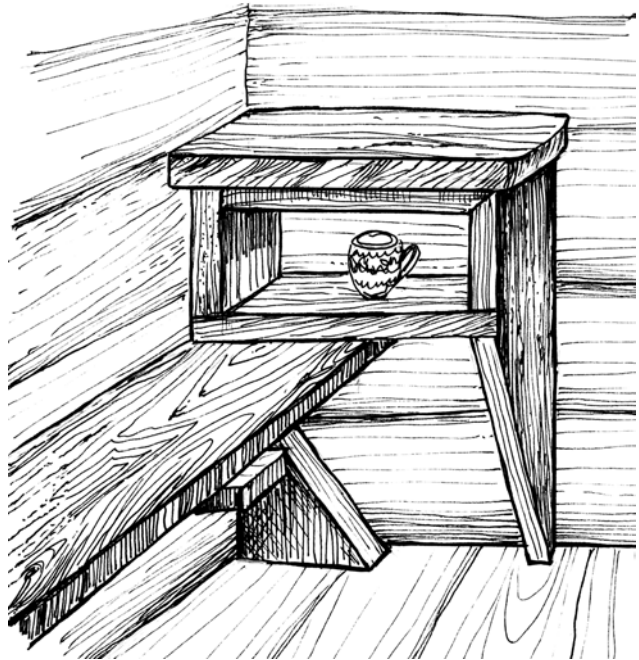
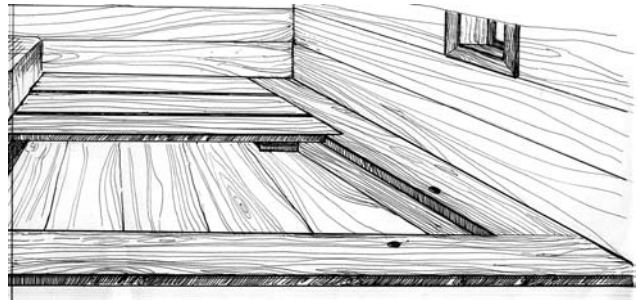
Тесана нерухома лава у хаті кін. XIX ст., с. Максимець, Надвірнянський р-н. (Гуцульщина). (За Яном Фальковським)

Конструктивне з'єднання нерухокої лави і мисника (Гуцульщина). (За Яном Фальковським)

сував П. Жолтовський у середині XX ст. Зазначена лава утримувалася на вимуруваних із глини і каменю підставках [31, с. 161—162].

За наступного етапу розвитку лава, на наш погляд, утримувалася на вкопаних у земельну долівку хати круглих відрізках із стовбура дерева. Зокрема, відповідна лава із соснової дошки, яку підтримували три закопані в земельну долівку дубові «стовпці» (відрізки), знаходилася у хаті в с. Чудин Радомишльського району (Полісся). Її довжина сягала 4 м, ширина — 56 см, товщина дошки — 6,5 см, висота від долівки — 65 см [40, с. 133]. Аналогічні лави на закопаних у долівку круглих «стовпцях» чи «колках» зафіксовані нами у селах Мелені, Злобичі Коростенського району, с. Будо-

Фрагменти конструктивного з'єднання «передньої» нерухокої лави і мисника, «задньої» і спального місця «полу» у хаті кін. XIX ст., с. Снідавка, Косівський р-н (Гуцульщина). Рис. В. Сивака

Вороб'ї Малинського району (Полісся) [5, арк. 31, 35; 6, арк. 1, 3].

На закопаних у долівку ніжках-підставках («ковбицях») із відрізків стовбура, нерухома лава зафіксована нами в с. Ялове Воловецького району (Бойківщина) у хаті кін. XIX століття. Тесана смерекова дошка була завдовжки 410 см, завширшки — 56 см, завтовшки — 9 см, заввишки 53 см від долівки хати. Покоїлась вона на ніжках-підставках (на кругляку із стовбура та прямокутної форми ніжці, тобто витесаній), закопаних у долівку [4, арк. 45].

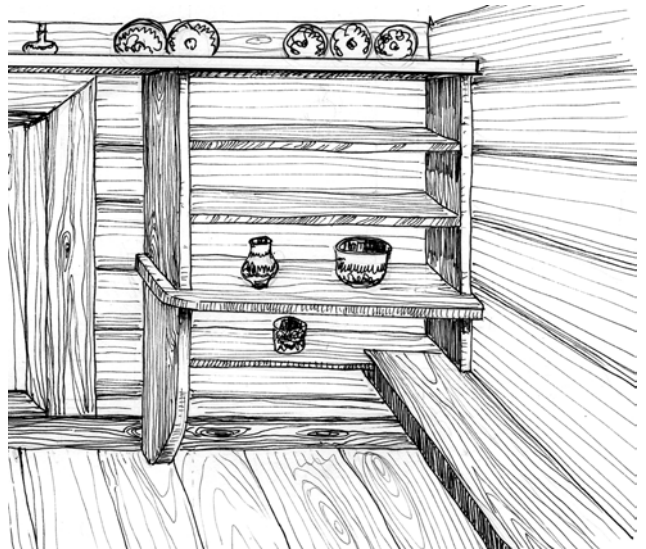
Аналогічну лаву зафіксовано в хаті, побудованій у 1914 р. у с. Буковець Воловецького району (Бойківщина), яка належала Черепанинець Анні Михайлівні. Дві прямокутні лави («передня» і «задня») те-

сані сокирою із смереки. Кожна конструктивно з'єднувалася із двома прямокутними ніжками («ковбицями»), закопаними в землю. Довжина лави сягала 510 см, ширина — 40 см, товщина — 10 см. Товщина ніжки («ковбиці») — 20 см, ширина (як і лави), — 40 см. Лава покоїлася на висоті 50 см до земляної долівки [4, арк. 34]. У с. Семичів Долинського р-ну (Бойківщина) у хаті кін. XIX ст. (напівкурній) функціонувала тесана із смереки лава завдовжки 350 см, завширшки 55 см, завтовшки 6 см і заввишки від долівки 55 см [1, арк. 16].

Юліан Бескид так описав тесану нерухому лаву з Лемківщини: «Від голови ліжка до протилежного кута кімнати під стіною довга лава на двох дерев'яних «ковицях-стовпцях», закопаних у землю аж до намісних образів. Це груба смерекова (ялова) дошка з дірками для прядок» [11, с. 61].

Тесана нерухома лава на вкопаних у земельну долівку хати ніжках-«колодках» функціонувала у с. Мелені Коростенського району (Полісся) в хаті, побудованій у 1867 р. (дату вирізано на сволюку). Довжина «передньої» лави сягала 630 см, задньої — 430 см, ширина лави — 47 см, товщина соснової дошки — 7 см при висоті лав від долівки 43 см. Кінець «передньої» лави від вхідних дверей конструктивно з'єднувався із мисником, останній — із зрубом стіни. Протилежна бокова дошка мисника покоїлася на долівці хати. Лави утримувалися внизу на двох масивних ніжках-«колодах» прямокутної форми за всю ширину засобу і завтовшки — 20 см та на одній ніжці-«колку» гранчастої форми на початку «передньої» лави [6, арк. 1].

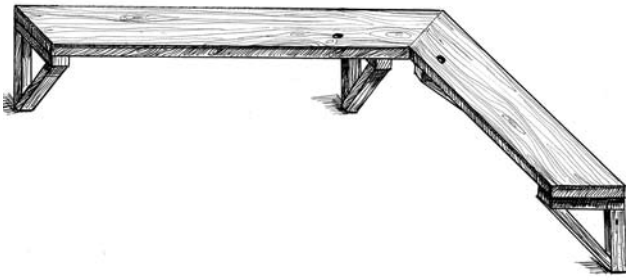
У с. Каленське цього ж району у хаті кін. XIX ст., яка належала власнику — Закусилу Олександрові Йосиповичу, 1907 р. н., передня («перша») лава, і задня («застольна») лави були з коленої соснової дошки. У довжину передня лава сягала 450 см, задня — 430 см. Ширина кожної з них становила 55 см, товщина — 8 см. Кінці дошки передньої лави на сінешній і задній стінках лежали поверх грубих брусів, де останні конструктивно кріпилися до зрубу хати. Задня лава з боку тильної сторони хати в кінці дошки мала вибитий долотом наскрізний отвір діаметром 10 см. У цей отвір знизу заходив «чопик» цього ж діаметру та заввишки 8 см (на товщину лави). Чопик виступав з масивної дубової колоди, який залишили піс-

Фрагменти конструктивного з'єднання нерухомої «передньої» лави і мисника: а) с. Максимець, Надвірнянський р-н; б) с. Криворівня, Верховинський р-н (Гуцульщина). Рисунки В. Сивака

ля її обрубвання по периметру. Висота від долівки до лави становила 50 см. Лави на куті з'єднувалися між собою способом зрубання до половини дощок у місці з'єднання та укладалися одна поверх другої [7, арк. 91].

Наступним конструктивним варіантом кріплення нерухомих лав були пристінні бруси, врубки та підніжки-кронштейни. Наприклад, Ян Фальковський у своїй праці «Західне пограниччя Гуцульщини» описує курну хату Степана Лопачука із с. Максимець Надвірнянського району, у якій знаходилися масивні лави, конструктивно з'єднані зі зрубом хати. Посередині передньої лави була видовбана ємкість у формі миски. Таких мисок могло

Тесана нерухома лави на кронштейнах у хаті кін. XIX ст., с. Ялинкувате, Сколівський р-н (Бойківщина). Рис. В. Сивака

Фрагмент нерухомої лави на кронштейнах та ніжках «колках» у хаті кін. XIX ст., с. Іванівка, Малинський р-н (Полісся). Світлина В. Сивака. 1996 р.

бути три. У нижній частині «миски» видовбували невеликий отвір, в який вставляли витесаний круглий кілочок конусоподібної форми, який унеможлилював вилиття страви. Після їди кілочок виїмали, «миску» промивали водою і закривали кілочком. На цю частину лави не всідалися [48, с. 95—96]. Можливо, через велику бідність сім'ї у такій хаті не було ані стола, ані мисок, через що лави виконувала їхні функції¹. Інших випадків відповідного функціонального використання лави в інших досліджуваних районах Бойківщини, Лемківщини та Полісся нами не виявлено.

Лави із колених та тесаних сокирою смерекових дощок широко побутували на Гуцульщині. Наприклад, таку ми зафіксували в 1990 р. у с. Снідавка Косівського району в хаті, збудованій у 1807 р.,

¹ Варіант зафіксувала на Гуцульщині Є. Гайова у с. Криворівня Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.: «В давнину у лавках робили миски [загиблення. — Є. Г.], із них їли, після їжі їх вимивали і закривали кружком. Інколи бувало, що у таких мисках у дні був невеликий отвір. Долотом видовбували деревину, а різцем загладжували стінки мисок. На стільчиках сідали і їли: одна миска була для тата з мамою, а інші — для дітей» [14, с. 111].

власником якої до середини XX ст. був Тинкалюк Лук'ян Миколайович, 1868 р. н. Під час проведення польових досліджень у хаті мешкав його внук. «Передня» і «задня» смерекові лави були завдовжки 4 м кожна, завширшки 60 см і завтовшки — 10 см. На куті з'єднання лав, у дошках на всю ширину і до половини їх товщини на 5 см зрубували у кожній площину 60 x 60 см. У «передній» лаві зрубували край дошки знизу, а у «задній» — зверху, після чого край «передньої» лави наставляли на край «задньої». Тоді кут з'єднання лав мав рівну поверхню дощок та конструктивно ще з'єднувався знизу штугою. «Задня» лави біля тильної стіни хати конструктивно з'єднувалась із дошками полу, які однією стороною лежали у гнізді, вирубаному в лаві на його ширину, а другою кріпилися до бруса, конструктивно з'єданого з боковою стороною печі. До лав знизу кріпилися ніжки-кронштейни, з'єдані врізними штугами [7, арк. 5].

У с. Ялинкувате Сколівського району в хаті (в минулому — у курній) І.Ф. Хрипти дві масивні смерекові лави розташовувалися уздовж фасадної та причілкової стін. Довжина передньої лави сягала 5 м, задньої — 4 м, ширина кожної із них — 55 см, товщина тесаних сокирою дощок — 10 см. Над долівкою обидві лави знаходилися на висоті 56 см. Дощка лави конструктивно кріпилася у нижній частині до двох трикутнікоподібних кронштейнів із брусів, а ті своєю чергою кріпилися до зрубу стіни хати. У місцях з'єднання лав на покутті дошки мали заріз під кутом 45°, а знизу кріпилися до кронштейна [4, арк. 20]. Аналогічне конструктивне вирішення нерухомих лав зафіксовано в с. Грозьова Старосамбірського р-ну, с. Яворів Турківського р-ну (Бойківщина) [2, арк. 38; 3, арк. 24].

Тесані сокирою грубі дошки лави побутували в селянському житлі на Слобожанщині. Їх прикріплювали до підставок та кронштейнів, з'єднаних із конструкцією хати [20, с. 74].

На Поділлі нерухомі лави завширшки 50—60 см виготовляли з тесаних дубових дощок, які вкладалися на закопані в землю дерев'яні стовпчики [26, с. 47; 28, с. 165]. У народному житлі Волині вони функціонували як «лава під стіною» [32, с. 35]. Описані лави були відомі також населенню перехідної полісько-подільської зони [12, с. 220], і півдня України (Херсонщина) [21, с. 304].

а

б

в

г

Нерухомі лави на ніжках-«підпорках»: а) с. Граби, Коростенський р-н; б, в, г) с. Вишевичі Радомишльський р-н. Світлина В. Сивака. 1996 р.

У досліджуваних селах Середнього Полісся в середині ХХ ст. побутували ще нерухомі лави невеликих розмірів із розпилених дощок, які на ніжках-підпорках кріпилися до стін хати. Функціонували вони переважно в житлах, збудованих у повоєнний період. Конструкція кріплення цих лав подібна до конструктивних з'єднань у нерухомих лавах карпатського регіону. Зокрема, в хаті 1933 р. Стратовича Василя Олексійовича, 1930 р. н. зі с. Граби Коростенського району (Полісся) були невеликі соснові лави завдовжки 95 та 250 см, завширшки 40 см і завтовшки 4 см. Менша лав кріпилася до грубого бруса, прибитого до стіни хати. Довша лав у куті з'єднання лав кріпилася також до нього. На куті дошки лав конструктивно не з'єднувалися. До меншої лави знизу кріпився брус на її ширину, який конструк-

тивно з'єднувався із поздовжнім стінним брусом. До меншого бруса від краю дошки під'єднували тонку, діаметром 4 см, ніжку-підпорку, яка по діагоналі від дошки кріпилася у нижній частині до стіни та дощок підлоги. Більша лав мала аналогічне кріплення [6, арк. 53].

Аналогічне конструктивне вирішення лав було в хаті Онищенко Тетяни Федорівни, 1909 р. н., зі с. Вишевичі Радомишльського району (Полісся). Соснова лав завдовжки 150 см, завширшки 45 см і завтовшки 6 см, утримувалася на одній грубій ніжці-підпорці, розташованій посередині лави. Ще одна соснова лав, розташована вздовж фронтальної стіни, була завдовжки 140 см, завширшки 30 см і завтовшки 4 см. Ця лав в одного боку утримувалася на гранчастій ніжці-підпорці, яка кріпилася до бруса, вертикально

прибитого до стіни на висоту лави, а на іншому кінці спочивала на круглій ніжці-стійці, верх якої заходив у видовбане гніздо лави, а низ покоївся на дошках підлоги [6, арк. 69].

У с. Іванівці Малинського району кінець дошки передньої лави на сінешній стіні утримувався на брусах-кронштейнах трикутнікоподібної форми, які були прибиті до стіни. На лаві одним боком спочивала полиця, а посередині та в кінці лаву підтримували знизу дві ніжки-«колики» [6, арк. 47]. Такі лави у досліджуваних селах Середнього Полісся повсюдно фарбували в колір червоної охри. У селянському житлі бойків, гуцулів та лемків подібні лави не функціонували.

Наявний аналіз матеріалів дає нам підстави зробити загальні висновки.

1) Як у досліджуваних регіонах, так і на всій території України до XII—XIII ст. побутувало тимчасове землянкове, напівземлянкове та наземне житло, відгомонам якого у XIX — поч. XX ст. були тимчасові житла лісорубів, пастухів — т. зв. колиби, шалаші, бурдеї, курені, у яких в той чи інший спосіб функціонувала у видозміненому вигляді та дійшла до нас із давнини лава-відмостка.

2) Наступним варіантом була колена (тесана) лава еліпсоподібної форми із стовбура деревини:

а) на ніжках із природних відрубків деревини;

б) без ніжок, утримувалася вона на підмурівку із глини та каменю у вигляді двох невеликих відмосток на краях;

в) на двох масивних «ковбицях» із відрубків деревини, вкопаних у землю.

3) Інший варіант становила тесана лава прямокутної форми, яка утримувалася на врубаних у зруб хати гніздах, брусах, підніжках-кронштейнах, відрізках стовбура деревини, «ковбицях», «кобицях», «стовпах», «колках» та їх комбінаціях, вкопаних у землю.

4) Функціонування масивних нерухомих лав із розпилених стовбурів деревини датується кін. XIX ст. Їх конструкція повторювала лави попереднього типу.

5) Лише в народному житлі поліщуків Середнього Полісся побутували у сер. XX ст. нерухомі пристінні лави, виготовлені з невеликих за розмірами дощок, з високим розташуванням ніжок-підпорок, підніжок-кронштейнів.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 332. — Зош. 4: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1986 р. — 82 арк.
2. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 359. — Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Закарпатській та Львівській обл. в 1986 р. — 65 арк.
3. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 367. — Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Старосамбірському, Турківському р-нах Львівської обл. та Великоберезнянському р-ні Закарпатської обл. в 1991 р. — 92 арк.
4. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 402: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Сколівському, Турківському р-нах Львівської обл. та Воловецькому, Міжгірському р-нах Закарпатської обл. в 1994 р. — 78 арк.
5. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 426. — Зош. 1: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. — 93 арк.
6. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 426. — Зош. 3: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Житомирській та Київській обл. в 1996 р. — 101 арк.
7. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 364. — Зош. 5: Польові етнографічні матеріали до теми «Інтер'єр народного житла», зібрані В.П. Сиваком у Івано-Франківській обл. в 1990 р. — 63 арк.
8. Баран В.Д. Черняховская культура. / В.Д. Баран, Б.В. Магомедов // Археология Украинской ССР. — Киев : Наукова думка, 1986. — Т. III: Раннеславянский и древнерусский периоды. — С. 70—100.
9. Баран В.Д. Походження слов'ян / В.Д. Баран, Д.Н. Козак, Р.В. Терпиловський. — Київ : Наукова думка, 1991. — 140 с.
10. Баран В.Д. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В.Д. Баран, Е.В. Максимов, Б.В. Магомедов. — Киев : Наукова думка, 1990. — 488 с.
11. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини / Юліян Бескид. — Торонто, 1972. — 166 с.
12. Бойченко В. Етнографічні особливості полісько-подільської перехідної зони / В. Бойченко // Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень. — Київ : Задруга, 2011. — Вип. I. — С. 212—236.
13. Вовк Х.К. Студії з української етнографії та антропології / Хведір Вовк. — Київ : Мистецтво, 1995. — 336 с.

14. Гайова Є. Характерні риси обладнання житлових приміщень та господарських будівель Верховинського району Івано-Франківської області / Є. Гайова // Народна творчість та етнологія. — 2014. — № 1. — С. 108—116.
15. Глушко М. Історія народної культури українців: навч. посібник / Михайло Глушко. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.
16. Глушко М. Методика реконструкції об'єктів культури населення України доісторичного періоду (досвід етнологів) / Михайло Глушко // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2006. — Вип. 9. — С. 193—210.
17. Гошко Ю.Г. Населення Українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю.Г. Гошко. — Київ : Наукова думка, 1976. — 204 с.
18. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини / Архип Данилюк. — Львів : Логос, 2000. — 135 с.
19. Данилюк А.Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2001. — 147 с.
20. Добровольська Т. Інтер'єр народного житла Слобожанщини / Т. Добровольська // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1994. — № 2. — С. 73—79.
21. Зяблюк Н. З етнографічних матеріалів, зібраних у селах Каланчацького і Чаплинського районів Херсонської області (липень 1986 р.) / Н. Зяблюк // Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень. — Київ : Задруга, 2011. — Вип. I. — С. 297—316.
22. Кайндль Ф. Гуцули : їх життя, звичаї та народні перекази / Фрідріх Кайндль. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — 208 с.
23. Кіщук Т.П. Інтер'єр житла / Т.П. Кіщук, Р.І. Могитич // Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 165—178.
24. Кіщук Т.П. Інтер'єр житла / Т.П. Кіщук // Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1983. — С. 166—169.
25. Кіщук Т.П. Інтер'єр / Т.П. Кіщук // Народна архітектура Українських Карпат. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 110—169.
26. Колтатів С. Культура вільховечан. Предмети хатньої обстановки в с. Вільховець над Дністром / Софроній Колтатів // Літопис Борщівщини: історико-краєзнавчий збірник. — Борщів : Джерело, 1994. — Вип. V. — С. 45—53.
27. Косміна Т.В. Сільське житло Поділля: кінець XIX — XX ст. / Т.В. Косміна. — Київ : Наукова думка, 1980. — 191 с.
28. Косміна Т.В. Українці / Т.В. Косміна, В.В. Наулко, Миронов В.В. // Етнографія восточных славян. Очерки традиционной культуры. — Москва : Наука, 1987. — С. 101—147.
29. Коцан В. Планування інтер'єру народного житла українців Закарпаття XIX — першої половини XX ст. / Василь Коцан // Русин. — 2011. — № (25). — С. 106—131.
30. Могитич І.Р. Садиби, житла / І.Р. Могитич, Т.П. Кіщук // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. — Київ : Наукова думка, 1987. — С. 165—178.
31. Моздир М. Народні меблі в Україні. Генезис. Еволюція форм / Микола Моздир // Народознавчі зошити. — 2008. — № 1—2. — С. 160—183.
32. Несен І. Особливості організації хатнього інтер'єру на півдні Волині: традиції та новачі / І. Несен // Етнокультурна спадщина Полісся. — Рівне : Перспектива, 2004. — Вип. V. — С. 31—39.
33. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле. — М., 1956. — 450 с.
34. Павлович Ю. До питання про еволюцію ніжки в стільці й столі / Ю. Павлович // Матеріали до етнології. — Київ, 1929. — С. 46—51.
35. Радович Р. Тимчасове житло українців / Роман Радович // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2005. — Вип. 39—40. — С. 486—526.
36. Радович Р. Поліський льох і питання реконструкції землянкового та напівземлянкового житла / Роман Радович // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 2010. — Т. ССLIX: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 33—56.
37. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. — Москва, 1948. — 792 с.
38. Свирида Р.О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся / Р.О. Свирида // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1979. — № 3. — С. 56—63.
39. Сивак В. Інтер'єр житла. Традиційні меблі / Василь Сивак // Лемківщина : у 2-х томах. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1: Матеріальна культура. — С. 278—293.
40. Сивак В. Інтер'єр поліського житла / Василь Сивак // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. — Вип. 3: У межиріччя Ужа і Тетерева. 1996. — С. 125—166.
41. Сивак В. Лава / Василь Сивак // Мала енциклопедія українського народознавства. — Львів, 2007. — С. 302.
42. Сивак В. Меблі у традиційному інтер'єрі народного житла Лемківщини (кінець XIX — поч. XX ст.) / Василь Сивак // Народознавчі зошити. — 1995. — № 4. — С. 230—234.
43. Сополіга М. Основні меблі та їхнє призначення в народному житлі українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга // Науковий збірник Музею Української культури у Свиднику. — Свидник, 1988. — № 13. — С. 249—294.
44. Таранушенко С.А. Українські народні меблі / С.А. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. — Київ, 1957. — № 2. — С. 77—88.

45. Таранушенко С.А. Давнє поліське житло / С.А. Таранушенко // Народна творчість та етнографія. — 1969. — № 1. — С. 8—23.
46. Федака П.М. Народне житло українців Закарпаття XVIII—XX століть / П.М. Федака. — Ужгород : Гражда, 2005. — 352 с
47. Цбінден Г. Мандрівки по гуцульських горах / Ганс Цбінден // Подорожі в Українські Карпати: Збірник. — Львів : Каменяр, 1993. — С. 220—265.
48. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny / J. Falkowski. — Lwow, 1937. — 96 s.
49. Reinfuss R. Budownictwo ludowe na Zachodniej Lemkowszczyznie / Roman Reinfuss // LUD. — 1934—35. — Т. XXXIII. — S. 83—112.

Vasyl Syvak

FOLK FURNITURE IN A PEASANT DWELLING
OF UKRAINIAN CARPATHIANS
AND CENTRAL POLISSYA AT THE END
OF THE XIX — XX CENTURY:
HEWN MOTIONLESS BENCH

On the basis of collected field materials, available sources and scientific literature, hewn motionless bench as the archaic type of the folk furniture for sitting in the interior of peasant dwelling is briefly analyzed. Time of nascence, material, sizes, form, versions of constructive connections, functional purpose are traced. The material mainly represents two regions of

Ukraine — Ukrainian Carpathians (Boykivshchyna, Huculshchyna, Lemkivshchyna) and Central Polissya (watershed of Uzh and Teteriv).

Keywords: Ukraine, Ukrainian Carpathians, Boykivshchyna, Huculshchyna, Lemkivshchyna, Central Polissya, folk furniture, pave, hewn bench, constructive connections.

Vasyl Syvak

НАРОДНАЯ МЕБЕЛЬ
В КРЕСТЬЯНСКОМ ЖИЛИЩЕ
УКРАИНСКИХ КАРПАТ
И СРЕДНЕГО ПОЛЕСЬЯ
КОН. XIX — XX вв. (НЕПОДВИЖНАЯ ЛАВА)

На основании собранных полевых материалов, источников и научной литературы анализируется наиболее архаический вид народной мебели для сидения в интерьере крестьянского жилища — неподвижные лавы. Отслеживаем пути их зарождения, материал, размеры, формы, варианты конструктивных соединений, функциональное предназначение. Материал представлен в основном двумя регионами Украины — Украинскими Карпатами (Бойковщина, Гуцульщина, Лемковщина) и Средним Полесьем (междуречье Ужа и Тетерева).

Ключевые слова: Украина, Украинские Карпаты, Бойковщина, Гуцульщина, Лемковщина, Среднее Полесье, народная мебель, отмокка, рубленая лава, конструктивные соединения.